

Ο νόμος της θεσμικής υστέρησης: μια θεωρία για την παρακμή της Δύσης

(ή Η ΕΕ ως παράδειγμα μετακυριαρχίας – Όλη η εξουσία στην τεχνοφειδωδρχία)

08/09/2026

ΚΩΣΤΑΣ Π. ΚΑΤΑΡΑΣ

Πώς μια «δομική ασυμμετρία» — μια κατάσταση όπου η εξουσία και το κεφάλαιο έγιναν παγκόσμια και ταχύτατα, μεταξύ άλλων λόγω της ψηφιακής τεχνολογίας, ενώ ο δημοκρατικός έλεγχος παρέμεινε τοπικός, παθητικός και αργός — μπορεί να εξηγήσει ταυτόχρονα την οπισθοδρόμηση της δημοκρατίας, τη διάλυση της μεσαίας τάξης, την άνοδο του ψηφιακού ολοκληρωτισμού και της επιτήρησης, και την κατάρρευση της εμπιστοσύνης στους θεσμούς στη Δύση — καθιστώντας την ΕΕ ένα εργαστήριο «μετά-κυριαρχίας», με ακραία περίπτωση την Ελλάδα των μνημονίων του 2008.

Το ερέθισμα για το κείμενο αυτό δεν ήταν απλώς ακαδημαϊκό, αλλά και έντονα προσωπικό. Ξεκίνησε ως μια ανησυχία, μια αγωνία ανάμικτη με συναισθήματα ενοχής, μήπως η ίδια η ψηφιακή τεχνολογία που υποστήριζα, και για την οποία έγραφα και έδινα ομιλίες επί χρόνια, είναι τελικά ο κύριος υπεύθυνος για την καταβύθιση και την παρακμή που βιώνει σήμερα η Δύση. Και φυσικά η Ευρώπη (δημογραφικό, αποβιομηχανοποίηση, ανισότητα, διάλυση οικογένειας και μεσαίας τάξης, υποχώρηση σε ανταγωνιστικότητα και γεωπολιτική θέση έναντι ΗΠΑ και Κίνας, χαμηλοί μισθοί, δημόσιο χρέος, ακρίβεια, κοινωνική δυσαρέσκεια, ενεργειακό, κλιματική κρίση, νέοι χωρίς μέλλον και σπίτι, θεσμική αποδυνάμωση, αύξηση αυταρχισμού, περιορισμένη ιδιωτικότητα, κλπ), αλλά βέβαια και η Ελλάδα.

Συνήθως κάθε ερευνητής βλέπει ξεχωριστά συμπτώματα ή αίτια, και έτσι χάνεται η δομική αιτία — αυτή η «μέγα-αιτία» που θα τα εξηγούσε ίσως όλα. Ρωτήστε έναν οικονομολόγο γιατί μεγαλώνουν οι ανισότητες και θα σας μιλήσει για την κινητικότητα του κεφαλαίου και την εγκατάλειψη της προοδευτικής φορολογίας. Ρωτήστε έναν κοινωνιολόγο γιατί διαλύονται οι κοινότητες και θα σας περιγράψει την κατάρρευση των θεσμών και της οικογένειας. Ρωτήστε έναν πολιτικό επιστήμονα για τις Βρυξέλλες και θα διαγνώσει κρίση αντιπροσώπευσης, γραφειοκρατία και διαφθορά. Ρωτήστε έναν άνθρωπο της τεχνολογίας

για τον αδηφάγο καπιταλισμό της επιτήρησης και θα μιλήσει για τα μονοπώλια των πλατφορμών. Ρωτήστε έναν ειδικό ασφαλείας για την εγκληματικότητα και θα περιγράψει τη μετανάστευση και την αποδυνάμωση του κράτους. Ρωτήστε έναν ψυχολόγο για τη δημογραφική κατάρρευση και θα αναφερθεί στη γυναικεία απελευθέρωση. Ρωτήστε έναν ψυχχαναλυτή για την ποιότητα των σημερινών ηγεσιών και ίσως σας μιλήσει για μια βαθύτερη αλλαγή στην ίδια την κουλτούρα της εξουσίας. Ο καθένας τους ίσως έχει κάποιο δίκιο, και περιγράφει μόνο ένα κομμάτι ενός φαινομένου που καμία επιστήμη από μόνη της, ίσως και δίκαια, δεν μπορεί να ονοματίσει πλήρως.

Αναζητώντας τη «μέγα-αιτία»

Αναζητώντας κάποιος αυτή τη μοναδική «μέγα-αιτία», μπορεί να σταθεί σε αυτό που ονομάζω «δομική ασυμμετρία» — όχι όμως ως αφετηρία, αλλά ως το **αποτέλεσμα** τριών συγκεκριμένων δυνάμεων που, ενισχυμένες από έναν τέταρτο, καθοριστικό παράγοντα, ανοίγουν σταδιακά ένα χάσμα ανάμεσα στην ταχύτητα του κόσμου και στην ταχύτητα των θεσμών μας.

Η πρώτη δύναμη είναι ο **κοινωνικός εφησυχασμός** — η καλοπέραση των κοινωνιών που γνώρισαν μακρά περίοδο ευημερίας. Είναι ο λόγος για τον οποίο δεν χτίστηκαν εγκαίρως νέοι μηχανισμοί δημοκρατικού ελέγχου όσο ακόμη υπήρχε ο χρόνος και η άνεση να χτιστούν: όσο τα πράγματα πήγαιναν καλά, κανείς δεν είχε πραγματικό κίνητρο να αμφισβητήσει πού πήγαινε η εξουσία.

Η δεύτερη δύναμη είναι η **εταιρειοκρατία** (corporatocracy): η κατάσταση όπου η πραγματική εξουσία μετατοπίζεται σε μια άπληστη, οργανωμένη οικονομική ισχύ, ικανή να επηρεάζει τους ίδιους τους κανόνες μέσα στους οποίους λειτουργεί η κοινωνία.

Η τρίτη δύναμη είναι η **μεταφορά ισχύος πέρα από το εθνικό κράτος** — προς απρόσωπους μηχανισμούς και υπερεθνικά κέντρα (ΕΕ, ΕΚΤ, Eurogroup, World Bank, ΟΟΣΑ, ΟΗΕ, ΔΝΤ, ΝΑΤΟ κλπ), που καθιστούν τους δημοκρατικούς θεσμούς και τις συνήθως πρόθυμες, εκλεγμένες ηγεσίες ανίσχυρες. Έτσι οι σύγχρονοι ηγέτες φαντάζουν ως γραφικές φιγούρες, αχυράνθρωποι για τηλεοπτική κατανάλωση (ποιος πρωθυπουργός στην ΕΕ μπορεί να αλλάξει τον κεντρικό τραπεζίτη του;), ενώ η κοινωνία είναι αδύναμη να αποφασίσει η ίδια, δημοκρατικά, για όσα καθορίζουν τη ζωή των πολιτών. (Περισσότερα στο βιβλίο μου «Σιωπηλός Καινούργιος Κόσμος», <https://costaskataras.org/siopilos-kainourgios-kosmos.html>)

Και πάνω από αυτές τις τρεις δυνάμεις βρίσκεται ένας τέταρτος παράγοντας, όχι απαραίτητα ως αιτία αλλά ως **επιταχυντής**: η τεχνολογία. Θεσμοί που υποτίθεται πως ελέγχουν την εξουσία στις δυτικές κοινωνίες παρέμειναν τοπικοί και αργοί, ενώ τα συστήματα που παράγουν πραγματική εξουσία — κεφάλαιο, πολυεθνικές, παραγωγή, πληροφορία — έγιναν παγκόσμια, χωρίς σύνορα, και κυρίως ταχύτατα, με την ψηφιακή

τεχνολογία να λειτουργεί ως ο πολλαπλασιαστής αυτής της ταχύτητας. Η δημοκρατία λειτουργεί ακόμη κρατώντας την αραχνιασμένη σφραγίδα του έθνους-κράτους: τετραετείς εκλογικοί κύκλοι, κοινοβουλευτική διαβούλευση, δικαστήρια για να επιβάλλουν τους νόμους. Το κεφάλαιο όμως κινείται πλέον σε κλάσματα δευτερολέπτου διασχίζοντας σύνορα που δεν σημαίνουν τίποτε γι' αυτό, οι ροές δεδομένων διέπονται από όρους χρήσης που γράφουν τρεις ή τέσσερις εταιρείες της σύγχρονης τεχνο-φουδαρχίας, οι εφοδιαστικές αλυσίδες και οι εκπομπές άνθρακα αγνοούν τα σύνορα που ακόμη καθορίζουν ποιος ψηφίζει για τι.

Η ενιαία αυτή υπόθεση στα πλαίσια ερευνητικού έργου του υπογράφοντος, απέκτησε όνομα: **Η Υπόθεση της Τριπλής Όμηρίας²** — η κοινωνία όμηρος ακριβώς αυτών των τριών δυνάμεων, με την τεχνολογία όχι ως τέταρτη δύναμη αλλά ως τον επιταχυντή τους, για αυτό και στο τετράγωνο. Και η ίδια η παθητικότητα αποδεικνύεται διπλή: η δυνητικά ενεργός μειοψηφία της κοινωνίας είναι ο πραγματικός όμηρος, ενώ η παθητική πλειοψηφία, η μεγάλη μάζα, λειτουργεί ταυτόχρονα και ως όμηρος και ως ο ίδιος ο μηχανισμός που κρατάει την κοινωνία αιχμάλωτη.

Το χάσμα ταχύτητας

Πρόκειται, στην ουσία, για ένα μοτίβο σταθερό στην ιστορία: αυτό της χρονικής υστέρησης (time lag) ανάμεσα στην ταχύτητα αλλαγής του περιβάλλοντος και στην ταχύτητα προσαρμογής των θεσμών. Όταν το περιβάλλον αλλάζει ταχύτερα από τους θεσμούς, το κενό δεν μένει ποτέ αδειανό — το καταλαμβάνει όποιος έχει τη μεγαλύτερη ταχύτητα προσαρμογής. Στη δεκαετία του '80 ήταν οι χρηματοπιστωτικές αγορές, μετά οι πολυεθνικές, μετά οι Big Tech, μετά οι αλγόριθμοι, μετά η Τεχνητή Νοημοσύνη. Οι δημοκρατίες χρειάζονται χρόνια για να νομοθετήσουν, ενώ οι αγορές χρειάζονται δευτερόλεπτα για να δράσουν. Θα μπορούσαμε να το ονομάσουμε «Νόμο της Θεσμικής Υστέρησης» — και είναι, ουσιαστικά, το αποτέλεσμα των τριών δυνάμεων παραπάνω, επιταχυνόμενο από την τεχνολογία: το «Speed Gap».

Πιο παραστατικά, αυτό μπορεί να εκφραστεί μέσα από έναν ποσοτικό δείκτη — τον **Δείκτη Θεσμικής Προσαρμογής (ΔΘΠ)**, ή **Institutional Adaptation Ratio (IAR)** — που μετρά πόσο γρήγορα προσαρμόζονται οι θεσμοί σε σχέση με το πόσο γρήγορα αλλάζει το περιβάλλον:

$$IAR = V_i / V_e$$

όπου V_i = Velocity of Institutional Adaptation (Ταχύτητα Θεσμικής Αλλαγής) και V_e = Velocity of Environmental Change (Ταχύτητα Μεταβολής Περιβάλλοντος).

Αν $IAR > 1$, υπάρχει πλεονέκτημα των θεσμών. Αν $IAR < 1$, οι θεσμοί υστερούν. Αν $IAR \ll 1$, εμφανίζεται δομική ασυμμετρία και η κυριαρχία αρχίζει να μεταφέρεται σε άλλους οργανισμούς. Η πρόκληση εδώ είναι η σύνθετη μέτρηση της ταχύτητας: αν η Τεχνητή Νοημοσύνη βγάζει νέα μοντέλα κάθε τέσσερις μήνες, ενώ η ΕΕ χρειάζεται τέσσερα χρόνια για να σχεδιάσει και εφαρμόσει έναν νέο κανονισμό, τότε $IAR = 4/48 = 0,08$ — πολύ χαμηλό.

Κάθε φορά, λοιπόν, που η ταχύτητα μεταβολής της οικονομίας, της τεχνολογίας και της γεωπολιτικής υπερβαίνει για μεγάλο χρονικό διάστημα την ταχύτητα προσαρμογής των δημοκρατικών θεσμών, δημιουργείται ένα θεσμικό κενό — και αυτό το καταλαμβάνουν οργανισμοί, αγορές ή δίκτυα που αποφασίζουν ταχύτερα αλλά λογοδοτούν λιγότερο. Από εκεί προκύπτουν η συγκέντρωση ισχύος, οι ανισότητες, η αποδυνάμωση της μεσαίας τάξης, η κρίση εμπιστοσύνης, η πολιτική πόλωση. Πρόκειται για μια ενοποιητική υπόθεση που εξηγεί γιατί διαφορετικές, μεμονωμένες πιέσεις μετατρέπονται σε συστημική καταβύθιση.

Ο Jack Welch, CEO της GE μεταξύ 1981-2001, το είχε πει για τον κόσμο των επιχειρήσεων με τρόπο που γενικεύεται εύκολα σε κάθε οργάνωση: «*When the rate of change outside is greater than the rate of change inside, the end is near*» — «όταν ο ρυθμός αλλαγής έξω από έναν οργανισμό είναι μεγαλύτερος απ' τον ρυθμό αλλαγής μέσα σε αυτόν, τότε το τέλος πλησιάζει». Η ίδια λογική θα μπορούσε να εξηγήσει την πτώση της Ρώμης, του Βυζαντίου, της βρετανικής αυτοκρατορίας, και σήμερα τα προβλήματα της Ευρώπης και της Ελλάδας.

Ενας μηχανισμός γέννησης και της διαπλοκής?

Η δομική ασυμμετρία δεν είναι ένα μόνο βήμα, αλλά μια αλληλουχία: η ταχύτητα ανοίγει το χάσμα, η θεσμική αυτοσυντήρηση του νέου κέντρου εξουσίας το κρατάει ανοιχτό, και η απουσία δημοκρατικού αντίβαρου στο νέο επίπεδο το κάνει μόνιμο (βλ. Eurogroup — ένα όργανο χωρίς ουσιαστική δημοκρατική λογοδοσία, που ωστόσο αποφασίζει για τη μοίρα ολόκληρων εθνικών οικονομιών).

Υπάρχει όμως και ένα ακόμη στοιχείο, εξίσου κρίσιμο, που εντάσσεται στη δεύτερη δύναμη — την εταιρειοκρατία — και που μια καθαρά δομική ανάλυση κινδυνεύει να αφήσει απ' έξω: η προσωπική συννενοχή και ευθύνη όσων βρίσκονται στην ηγεσία. Δεν πρόκειται για νέο φαινόμενο της ψηφιακής εποχής. Ο Jacob Fugger, τραπεζίτης του Καρόλου Ε' και όλου του οίκου των Αψβούργων γύρω στο 1500, δάνειζε χρήματα χωρίς ουσιαστική προσδοκία επιστροφής και έπαιρνε σε αντάλλαγμα φοροαπαλλαγές, δικαίωμα κοπής νομίσματος, δωρεάν ορυχεία χαλκού και ασημιού. Ο Πάπας της Ρώμης, μέσω των συγχωροχαρτιών που ο ίδιος ο Fugger βοηθούσε να διακινούνται, έχτισε τον Άγιο Πέτρο. Ο ρυθμιστής, ο ηγέτης, ο βασιλιάς δεν παρασύρθηκε από μια απρόσωπη δύναμη — επέλεξε συνειδητά να παραχωρήσει εξουσία, γιατί είχε προσωπικά οφέλη. Η σύγχρονη πολιτική επιστήμη το ονομάζει «ρυθμιστική αιχμαλωσία» (regulatory capture), όρος του οικονομολόγου George Stigler, και το ίδιο μοντέλο λειτουργεί σήμερα με πολύ μεγαλύτερη ταχύτητα και κλίμακα. Πολιτικοί σε εναγκαλισμό με επιχειρήσεις που χρηματοδοτούν τις πολιτικές/εκλογικές εκστρατείες τους, που περιμένουν τη δική τους θέση σε διοικητικό συμβούλιο μετά τη θητεία (θυμηθείτε τον José Manuel Barroso, από την κεφαλή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής να πηγαίνει Πρόεδρος στη Goldman Sachs που υποτίθεται ότι έλεγχε), που εξαρτώνται από ευνοϊκή κάλυψη ΜΜΕ ιδιοκτησίας διαπλεκόμενων συμφερόντων που τους στηρίζουν όσο τους εξυπηρετεί. (Τι σύμπτωση: τα έξι με άδεια τηλεοπτικά κανάλια στην Ελλάδα τα έχουν έξι εφοπλιστές, με πλήθος εταιριών και οικονομικών συμφερόντων.)

Μήπως τελικά όλα τα προβλήματα του καιρού μας δεν οφείλονται στη δομική ασυμμετρία αλλά απλώς σε διεφθαρμένους πολιτικούς; Θα ήταν υπερβολικά απλουστευτικό να

αποδοθεί η σημερινή κρίση αποκλειστικά στην ποιότητα των πολιτικών ηγεσιών ή στη διαφθορά. Η στενή σχέση μεταξύ οικονομικής και πολιτικής ισχύος αποτελεί διαχρονικό χαρακτηριστικό της ιστορίας, όχι αποκλειστικό γνώρισμα της σύγχρονης εποχής — αυτό ακριβώς δείχνει και το παράδειγμα του Fugger, πέντε αιώνες πριν από τη σημερινή εταιρειοκρατία.

Ασυμμετρία σε υπερεθνικό επίπεδο

Η ιδέα αυτή δεν γεννιέται εκ του μηδενός. Ο νομικός Gary Marchant την περιέγραψε ως *ricing problem* (τεχνολογία γρήγορη, νομοθεσία αργή)· ο Jürgen Habermas μίλησε για «μετα-δημοκρατικό εκτελεστικό φεντεραλισμό»· ο Colin Crouch για *Post-Democracy* — εκλογές που αποφασίζουν όλο και λιγότερα· ο Adam Tooze για *polycrisis*· ο Hartmut Rosa θεωρητικοποίησε το ίδιο το Speed Gap ως «συρρίκνωση του παρόντος»· ο Dani Rodrik θεμελίωσε την τρίτη δύναμη με το τρίλημμα της παγκοσμιοποίησης· και ο Mancur Olson την πρώτη, δείχνοντας πώς η μακρά ευημερία γεννά συνασπισμούς που αντιστέκονται στην αλλαγή.

Παρότι οι προσεγγίσεις αυτές διαφέρουν, όλες συγκλίνουν στην ίδια βασική διαπίστωση: οι θεσμοί προσαρμόζονται με πολύ βραδύτερο ρυθμό από εκείνον με τον οποίο μεταβάλλεται το περιβάλλον τους — κάτι που οδηγεί σε «θεσμική αποσύνθεση», αφού αυτοί που επιφορτίστηκαν με την ευημερία των πολιτών καταλήγουν να προστατεύουν τα κεκτημένα συμφέροντα των λίγων, εμποδίζοντας την πρόοδο. Γίνονται θεσμοί που αποκτούν τεράστια εξουσία χωρίς δημοκρατική νομιμοποίηση, εκμεταλλευόμενοι τον πολίτη μέσα στην αποκομμένη από την πραγματικότητα γραφειοκρατία τους, ενώ αδυνατούν να αντιμετωπίσουν καίριες κρίσεις — γεωπολιτικές, ενεργειακές, δημογραφικές. Βέβαια, την ίδια στιγμή βρίσκουν τον χρόνο να νομοθετήσουν για το μέγεθος της μπανάνας που επιτρέπεται να κυκλοφορήσει εντός ΕΕ (14 εκ. μήκος, 2,7 εκ. πλάτος, αν έχετε την περιέργεια).

Μπανάνες!!